

Lengyel–fehérorosz sztereotípiák a két világháború között

Radzik, Ryszard: Polsko-białoruskie stereotypy w międzywojennym dwudziestoleciu. = Kosiński, Stanisław (red.): Miasto, migracje, ekorozwój. Księga Pamiątkowa dedykowana prof. dr hab. Włodzimierzowi Mirowskiemu. Lublin, Wydawnictwo Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, 2000. 154–175. p.

Az első világháború előtt, amikor sem a lengyeleknek, sem a fehérorosznak nem volt saját államuk, éppen az önálló állam hiánya volt az egyik tényező, amely a két nemzeti közösség egymáshoz való viszonyát alakította, ugyanis a két állam nélküli nemzet nem egyformán viszonyult az orosz cári fennhatósághoz. Ennél fontosabb volt azonban az, hogy az Orosz Birodalomhoz csatolt területeken idővel elmélyültek a két nép közötti vallási és kulturális különbségek és az ezekkel nagyban párhuzamos osztálykülönbségek. Az első világháború végével csak részben módosultak ezek a körülmények.

A XIX. században a lengyelek és a fehérorosznak egymáshoz való viszonya alapvetően különbözött a maitól. A lengyelek a fehéroroszkokat nem tekintették nemzeti szempontból idegen népességnek. A szubjektíven érzékelt kulturális eltérések lassan növekedtek a görög katolikus egyház felszámolásával, az 1863–1864. évi felkelés bukásával, az ortodoxia megerősödésével. A kulturális különbségeket csak a XX. századtól kezdve kezdték nemzetieknek érzékelni, amikor az etnikumok fölött álló lengyel politikai nemzet eszméje átalakult kulturális és nyelvi-etnikai nemzeteszemmé és ugyanakkor létrejött a fehérorosz nemzeti mozgalom is. A XIX. században a fehéroroszságot a paraszti léttel (a nyomorral és a passzivitással) azonosították, valamint azzal, hogy hiányzik belőle (illetve a XX. század elején – alig van meg benne) az az aktivitás, amely saját nemzeti, állami, sőt kulturális aspirációinak a megvalósításához elengedhetetlen lenne.

Az első világháború és az azt követő 1919–1920. évi lengyel–bolsevik harcok részben megváltoztatták a lengyel társadalomban, főleg annak elitjében a fehéroroszkokról alkotott képet. A lengyelek akkori és későbbi véleményében súlyosan estek a latba a földesúri kúriák elleni pogromok, amelyekre az októberi forradalom után a frontvonal keleti oldalán elterülő fehérorosz területeken került sor. A romboló, rabló fehérorosz nép képe ott élt a kelet-lengyelországi földbirtokosoknak és a lengyel értelmiség egy részének az emlékezetében, bekerült a szépirodalomba, terjesztette a memoáriródalom, de éppen ezért csak a lengyel elit, nem pedig a nép fehérorosz-képet módosította. Idővel halványult a rabló paraszt képe, viszont fokozatosan erősödött a baloldali, „bolsevizált” fehérorosz sztereotípiája.

Noha az első világháborút megelőző évtizedben már létrejött egy szűk fehérorosz értelmiségi réteg, a német megszállás alatt kialakult a fehérorosz iskolarendszer, 1918 márciusában megalakult a Fehérorosz Népköztársaság, a lengyel földbirtokosok idegenkedve fogadták a fehérorosz nemzeti mozgalmat, a fehéroroszkokat továbbra is elsősorban paraszttársadalomnak tekintették. Az új Lengyelország megalakulása idején elég széles körben elterjedt vélekedés volt az, hogy a fehéroroszkok nem képesek saját államuk létrehozására, illetve függetlenségének fenntartására, ezért előbb-utóbb maguk alá gyűrik őket az oroszok. Azt hangsúlyozták, hogy mennyire csekély létszámú a fehérorosz elit, mennyire gyengék államalkotó törekvései, és hogy a fehéroroszkokat jobban érdeklik a szociális, mint a nemzeti kérdések. A háború végén a lengyel politikai elit nagyobb része nem tervezte a fehérorosz lakosság erőszakos asszimilálását a lengyel kultúrához, ilyen elképzelései csupán a nemzeti demokratáknak voltak. A földbirtokosok a szociális békében, nem pedig a helyi lakosság polonizálásában voltak érdekeltek. Ezért a korábbi idő-

szak hagyományát folytatva a fehéroroszkokat nem tekintették idegen nemzetnek, hanem csupán szociálisan és felekezetiileg eltérő közösségnek.

Ezzel szemben a fehéroroszkoknak tulajdonított új, először ebben az időszakban oly erőteljesen jelentkező vonás volt a baloldaliság. A fehéroroszkok, különösen a fehérorosz értelmiség ilyen megvilágításba helyezése nem független a húszas évek végének eseményeitől, a fegyveres partizánakcióktól, a fehérorosz politikai elitnek a lengyel szejmben kifejtett aktivitásától, a Hromada és a Nyugat-Fehéroroszországi Kommunista Párt tevékenységétől, a fehérorosz parasztság követelőző magatartásától. Mindebben Minszk és Moszkva befolyását látták. A fehéroroszkoknak ilyenképp való felfogását jól példázza Czesław Miłosz évekkel később papírra vetett visszaemlékezése. A Nobel-díjas költő szerint, ha a fehérorosz vidékeken a lengyel hatóságok „külön fehérorosz iskolák létrehozását engedélyezték, ennek következménye rájuk nézve a lehető legrosszabb volt. A parasztfiú, miután indokolt sérelmeit a megszerzett tudás révén felnagyította, átesett a civilizációs beavatás első fokozatán, vagyis rendszerint kommunistává lett, és az «újraegyesítés» harcosa lett, vagyis azért küzdött, hogy keleti vajdaságait elszakítsák Lengyelországtól”. Az akkor még nem nagy számú fehérorosz értelmiségit radikális, a lengyel állammal szemben ellenséges, a szovjet titkosszolgálatok által befolyásolt elemeknek tartották. Ezek egy része még a II. világháború kitörése előtt a Szovjetunióba távozott (ezzel a lengyelek szemében igazolva a „szovjetbérencség” gyanúját), ahol aztán persze vagy rögtön kivégezték őket, vagy lágerbe kerültek (amiről a lengyel közvélemény rendszerint nem vagy csak évek múltán értesült). A fehérorosz parasztság megítélése nem volt ilyen egysíkú. Az egész két háború közötti periódusban együtt emlegették pozitív és negatív vonásait. Egyfelől úgy ábrázolták, hogy ez a nép barátságos, csendes, konfliktuskerülő, türelmes, alkalmazkodó, lassú, de dolgozó. Másfelől gyakran írták róluk, hogy primitívek, ravaszak, gyanakvók, bosszúállók, makacsok. Végeredményben a fehérorosz parasztság megítélése lényegesen jobb volt, mint az értelmiségé. Ugyanakkor a fehéroroszkokat – a lengyelországi németekkel, litvánokkal, zsidókkal, sőt ukránokkal ellentétben – gyakran nem tekintették külön nemzetnek, hanem csak valamiféle néprajzi csoportnak. A fehérorosz nemzeti mozgalmat gyengének és mesterkéltnek tartották. Noha most nem kellett attól tartani, hogy az ateista Szovjetunió a korábbi cári kormányzat gyakorlatához hasonlóan befolyása alá vonja az ortodox fehéroroszkokat, a fehéroroszság fogalmához igen gyakran társult az ortodoxia fogalma. Olyan vélemény is volt, hogy a fehéroroszság máza alatt tulajdonképpen még a birodalmi időkben beivódott oroszok rejlik.

A kelet-lengyelországi vidéki kúriák, a helyi értelmiség, a politikai elit által a fehéroroszkokról kialakított képet a sajtó és a szépirodalom közvetítette a belső lengyel területeken élő értelmiség felé. Ennek következtében a lengyel lakosság zömének fogalma sem volt a fehéroroszkok létezéséről, azt gondolta, hogy a kelet-lengyelországi falvakban élő parasztok is lengyelek, csak éppen a hosszú orosz megszállás alatt egy kicsit eloroszosodtak.

A szomszédos Szovjet-Fehéroroszországban élő fehéroroszkokról a lengyel társadalom még kevesebbet tudott. Szovjet-Fehéroroszországot Moszkvának alárendelt, kommunista, tehát ellenséges országnak látták, amely kezdetben fejlesztette fehérorosz jellegét, később kiirtotta saját elitjét, felszámolta a föld magántulajdonát, hogy kolhozokba terelje a népet.

A Szovjet-Fehéroroszországban maradt lengyelek zöme paraszt volt, esetleg városi munkás. A nagybirtokokat felszámolták, elhagyta az országot az értelmiség nagy része, a viszonylag rövid ideje ide települt lengyelek, valamint minden vagyonos ember, aki nem sok jóra számíthatott a szovjet rendszertől. Megjelent egy viszonylag nem nagy számú, de igen aktív lengyel kommunista funkcionárius-réteg, amely nemcsak helyből, hanem az alakulóban lévő Lengyelországból és a volt Orosz Birodalom más területeiről is tobor-

zódott. Az itteni lengyel parasztság ellenségesen viszonyult a szovjethatalomhoz, mivel hagyományosan lengyelellesnek tartott minden nem lengyel hatalmat. Ezt a bizalmatlanságot oldotta egy időben a lengyel nyelvű iskolarendszer és kulturális intézmények kiépítése. Néhány évig (1932–1936) fennállt egy autonóm lengyel járás is (amelyet jellemzően Feliks Dzierżyński-ről neveztek el) azzal a nem titkolt céllal, hogy egyrészt gyorsabban szovjetizálják a helyi lengyel lakosságot, másrészt kádereket képezzenek a jövőben szocialista Lengyelország számára. A lengyelek éltek ennek előnyeivel, de ez a kommunista jelszavakkal agyontűzdelt lengyelség sokuk számára idegen maradt. Nem így a lengyel kommunista elit számára, amely aránytalanul nagy számban képviseltette magát az állami és a pártapparátus vezető posztjain.

A formálisan fehérórosz hatalommal szembeni ellenséges érzületet erősítette az egyértelműen antikatólikus politika, a kollektivizálás, a harmincas évek második felében tomboló terror. Néha konfliktusok keletkeztek a lengyelek és a fehéróroszok között a nagybirtokok felosztása kapcsán. Például Vityebszk vidékén két falu – egy parasztnemesek által lakott lengyel és egy fehérórosz – vitájában még mindig a régi sztereotípiák bukkantak fel: a fehérórosz parasztok úgy tekintettek a szomszéd lengyel falu lakóira, mint az urakra, a lengyelek pedig azt mondták, hogy a fehérórosz parasztok lusták és részegesek, ezért nem érdemes nekik új földet juttatni.

A hatalom és a társadalom viszonya nemzeti szempontból nem volt olyan világos, mint a cári időkben. A cári kormányzatot nyilvánvalóan nemzeti ideológia vezérelte, az új hatalom ideológiájában és ténykedésében az osztályszempontokat érvényesítette. A fehérórosz sztereotípiáját a helyi lengyelek szemében ezért kevésbé alakították a helyi hatóságoktól elszenvedett sérelmek, noha azok gyakran sokkal nagyobbak voltak, mint amilyeneket a lengyelség a cári orosz rendszertől valaha is elszenvedett. A hatalom jellege nemzeti szempontból el volt maszatolva. A fehéróroszosítás időszaka után a hatalom képviselői újból visszatértek az orosz nyelvre. Felismerhetően ott voltak közöttük az oroszok, a zsidók, továbbá a lengyelek és más nemzetiségek képviselői. Ugyanakkor ott élt a szomszédban a fehérórosz paraszt, aki gyakran nem kevesebbet szenvedett, mint a lengyel. Látták, hogy a megtorlásokban sok fehérórosz is aktívan részt vesz, de ezek inkább a hatalmat, semmint a fehérórosz nemzetet képviselték. Végeredményben a fehérórosz ember sztereotípiája a Szovjet-Fehéróroszországban élő lengyelek körében annyiban módosult ebben a korszakban, hogy a szomszédos fehérórosz paraszt mellett megjelent a többnyire paraszti származású fehérórosz kommunista apparatcsik képe is.

Ami a fehéróroszok lengyelképét illeti, az első világháború előtti időkben a fehérórosz parasztok a lengyeleket nem látták valamiféle nemzeti egységben. A földesurat osztálykategóriában szemlélték, a lengyel parasztban a nyelvében és szokásaiban eltérő szomszédot látták, az értelmiségi szemükben a művelt városi megtestesítője volt. A lengyelség fogalma elsősorban a katolicizmussal, a „lengyel hittel” fonódott egybe. Mivel a fehérórosz népszerűség túlnyomó többségét a parasztok alkották, a lengyelséget elég egyértelműen a nemességgel azonosították. A nemességet a parasztság mindig ellenségesen szemlélte, a semmirekellőt, a parazitát látta benne. A fehérórosz paraszt szemében a lengyel és az úr ugyanazt jelentette. A bolsevik forradalom aztán bő lehetőséget nyújtott arra, hogy cselekedetekkel fejezzék ki a helyi lengyel urakról alkotott nem éppen hízelgő véleményüket, de ez a reakció nem nemzeti, hanem osztályszempontú volt. Az új Lengyelország megalakulása után a földesúr és a városi értelmiségi mellett megjelent a fehérórosz paraszt horizontján a lengyel hivatalnok és a rendőr is.

1919–1921-ben a fehérórosz függetlenségi mozgalom még szövetségesként tekintett a lengyelekre, de a rigai béke után már megszállóknak tekintették őket. A Lengyelország-

hoz csatolt fehérorosz vidékeken eleve negatív viszony alakult ki a lengyel állammal szemben. Az orosz egyház támogatása nélkül maradt helyi ortodox papság a lengyel hatóságokat okolta gazdasági helyzetének romlásáért, ezt a hangulatot terjesztette hívei között is. Terjedt az a nézet is, hogy az ortodoxokat veszély fenyegeti a katolikus egyház részéről. A fehérorosz lakosságnak a lengyel állammal szembeni ellenségesége az egész időszakban fennmaradt. Ugyanakkor a parasztságra komoly vonzerőt gyakorolt a határ túloldalán végbement földosztás híre. Az értelmiségre viszont a Szovjet-Fehéroroszországban végbement fehéroroszítás (a fehérorosz nyelv bevezetése az iskolákban, a közigazgatásban, a fehérorosz kultúra és tudomány intézményeinek felállítása) jelentett nagy vonzerőt. Szovjet-Fehéroroszország a Lengyelországban élő fehéroroszek számára a két világháború közötti korban végig pozitív, idealizált minta maradt, amely egyre kevésbé felelt meg a valóságnak, de amelyhez a valóságos és gyakran a nemzeti és társadalmi igazságtalanság prizmáján át szemlélt Lengyelországot hasonlították. Az álmok Szovjet-Fehéroroszországa megrendítően szembesült a valósággal 1939. szeptember 17-e után.

A lépten-nyomon osztályszempontú jelszavakat harsogó Szovjet-Fehéroroszországban a lengyeliséget hivatalosan a társadalmi kizsákmányolással, a szomszédos kapitalista állammal szembeni ellenségeséggel, annak nemzeti türelmetlenségével és hódító törekvéseivel kapcsolták össze. A hivatalos propaganda bizonyos mértékig a helybeli lengyelekre is rossz fényt vetett, de mivel ezeket a jövőbeli szocialista Lengyelország építőinek akarták kiképezni, kénytelenek voltak – legalábbis egy ideig – a helyi lengyeleket ez alól a megbélyegzés alól mentesíteni.

A fehéroroszországi lengyelek zömmel a falvakban éltek. Jelentős részük kismemesi származású volt. Viszonylag sok volt köztük a jómódú gazda, a szovjet terminológia szerint „kulák és kulákbérenc”, ezért a kollektivizálás alatt nagyobb mértékben érte őket a megtorlás: egy negyedük vált a terror áldozatává. Nagyon nehéz évek következtek a fehéroroszországi lengyelekre 1936–1938 között. Ekkor számolták fel az autonómiát, majd megkezdődött a „lengyel ügynökség” felszámolása. E művelet keretében 1938-ban Szovjet-Fehéroroszországban 21 407 lengyel „kémet, diverzánst és lázadót” (köztük 9169 lengyel nemzetiségűt) tartóztattak le és ítélték el (többnyire halálra). A „lengyel” a „szovjethatalom ellensége” szinonimájává vált, a letartóztatási javaslatokra nem is kellett más indokot írni. A terror lengyelelles népiertás jellegét öltötte, amelyet megfelelő propagandakampány kísért, amelyben a lengyel csak mint „szabotőr, „kártevő” és „fasiszta kém” szerepelhetett.

Ez nem jelenti azt, hogy ezek a Moszkvából diktált sztereotípiák a fehérorosz nép körében teljesen felváltották volna a régebbieket. Kétségtelen azonban, hogy nem maradtak hatás nélkül, és Fehéroroszország bezárult még a legközelebbi szomszédai előtt is, akiket ezentúl egyre inkább mások (az oroszok) szemével kezdett nézni.

Zoltán András

A második világháború utáni migráció hatásai Nagy-Britanniára

Messina, Anthony M.: *The impacts of post-WWII migration to Britain. = The Review of Politics*, 63. vol. 2001. 2. no. 259–285. p.